

☞ Selittämätöntä ja tuntuva.

Ymmärtämisen affektiivisuus Paavo
Haavikon 1950-luvun runouden
aikalaisvastaanotossa

—

Carita Roivas

K

un suomalaisen kirjallisuuden historioissa käsitellään 1950-luvun runouden modernismia, painotetaan usein aikalaiskirjoitusten tärkeää merkitystä (ks. Polkunen 1967, 544–547; Hökkä 1999, 74–76). Runouskriitikeissä ja -esseissä esiteltiin uuden aikakauden runoilijoita ja heidän tapaansa kirjoittaa, eriteltiin uuden runouden piirteitä ja vaikutteita sekä yritettiin tehdä modernistista kirjallisuuskäsitystä tutuksi myös Suomessa – ja toisaalta esitettiin kritiikkiä niin runoteoksia kuin itse modernismia kohtaan. Kirjallisuushistoriassa ja tutkimuksessa aikalaiskirjoituksista ovat jääneet vahvimmin elämään modernismimyönteiset, niin sanotun ”anhavalaisen koulukunnan” kirjoitukset, vaikkakin nykyään on selvää, että vakiintuneelta kuulostavan ”modernismin” sijaan on olemassa lukuisia eri modernismeja². Modernismia Suomeen tuoneella ja sen puolesta puhuneella koulukunnalla on kiistatta tärkeä paikkansa suomalaisessa modernismikeskustelussa, mutta heidän äänensä ei suinkaan ole ainoa. Kaikki eivät ottaneet modernistista kirjallisuutta avosylin vastaan, varsinkaan runoutta. Kirjallisuuskriitikeissä käytiin vilkasta keskustelua modernistisen runouden ilmaisutavoista, ja tämä keskustelu elää edelleen vahvana modernistisen runouden määrittelyissä.

Paavo Haavikko aloitti kirjailijauransa teoksella *Tiet etäisyyksiin* vuonna 1951. Haavikon runous sai heti paikkansa modernistisen runouden keskiössä, kun modernismin kannattajat kirjoittivat hänen esikoiskokoelmastaan lukuisia ylistäviä arvioita. Teoksen arvostellut Osmo Hormia (1952, 267) kirjoittaa tunnetussa arvostelussaan, kuinka Haavikko ”on luonut uuden kielen”. Juha-Pekka Kilpiö (2015, 48) luonnehtii osuvasti, miten tämä lausuma on pitkälti määrittänyt kuvaa Haavikosta poikkeuksellisena modernistirunoilijana, kuten myös suomalaista modernismia kielen uudistumisen paikkana (ks. myös Kunnas 1981, 108). Hormian arvostelu on havainnollinen esimerkki siitä, kuinka merkittäväksi runouden määrittelijäksi 1950-luvun runouskriitikki muodostui.

Tässä artikkelissa erittelen ja analysoin Paavo Haavikon 1950-luvun runouden aikalaisvastaanottoa päivä- ja aikakauslehdissä kirjoitetuissa kritiikeissä. Artikkelini aineistona on kritiikkejä kaikista Haavikon 1950-luvulla julkaistuista runokokoelmista, eli teoksista *Tiet etäisyyksiin* (1951), *Tuuliöinä* (1953), *Synnyinmaa* (1955), *Lehdet lehtiä* (1958) ja *Talvipalatsi* (1959). Kritiikkiotantani perustuu teoksessa *Suomen kirjailijat 1945–1980* (1985) luetteloituihin arvosteluihin Haavikon teoksista. Teoksen alkusanoissa kirjoitetaan, kuinka luetteloinnin ”periaatteena on pidetty sitä, että lukijan tulee saada viiteosaston avulla kuva teoksen vastaanotosta” ja kuinka ”lähteinä on käytetty [Suomen] suurimpia päivälehtiä ja kirjallisia aikakauslehtiä” (*Suomen kirjailijat 1945–1980*, 8).³ Kritiikkiotantaani kuuluu yhteensä noin 30 arvostelua, jotka jakaantuvat melko tasaisesti kokoelmien kesken.⁴ Otantani ulkopuolelle jäävät digiaineistot, sillä jo *Suomen kirjailijoissa* luetteloidut kritiikit tarjoavat yhteen artikkeliin laajan aineiston. Aineistoni koostuu vain suomeksi kirjoitetuista arvosteluista, sillä yleistä runouskeskustelua käytiin pääasiassa suomenkielisissä kirjoituksissa,

mikä motivoi kielirajausta myös kritiikkien kohdalla. Tutkimukseni aineisto ei siis kata kaikkia Haavikon 1950-luvun teoksista kirjoitettuja kritiikkejä, mutta havainnollistaa hyvin hänen runoutensa vastaanoton monipuolisuutta.⁵

Kiinnitän erityistä huomiota siihen, miten kritiikeissä kirjoitetaan runojen ymmärtämisestä sekä millaista affektiivisuutta ymmärtämisen ympärille kietoutuu. Haavikon teosten arvosteluista voi lukea laajan tunteiden kirjon ihailusta ihmettelyyn ja ärtymykseen. Kritiikeistä nousevat toistuvasti esiin kysymykset runouden ymmärtämisen problematiikasta: mistä Haavikon runoissa on kysymys ja kuinka niitä tulisi tulkita?⁶ Tutkimuksessa on tuotu esiin Haavikkoa ihailevia kritiikkejä (esim. Kunnas 1981, 101; Kaunonen 2001, 13–14) kun on keskitytty hänen runoutensa modernistisuuteen, mutta muilta osin hänen alkutuotantonsa vastaanottoa ei ole esitelty. Poikkeuksen tekee vasta Martti Anhavan (2021) tuore Paavo Haavikon elämäkerta, jossa Anhava siteeraa lukuisia arvosteluja käsitellessään Haavikon 1950-luvulla julkaistua runoutta. Kritiikkien sivuun jääminen on edesauttanut mielikuvia Haavikon runouden vastaanoton yksipuolisuudesta ja ennen kaikkea sen myönteisyydestä. Tässä artikkelissa keskityn sitä vastoin erittelemään erityisesti kritiikeistä nousevia soraääniä ja kielteistä tai hämmentynyttä suhtautumista hänen runouteensa. Artikkelini tuo uutta näkökulmaa Haavikko-tutkimukseen ja on myös ensimmäinen hänen 1950-luvun runoutensa vastaanottoon paneutuva tutkimus.⁷

Olen poiminut artikkeliin ymmärtämisen ja tunteiden näkökulmasta havainnollistavimmat kritiikit, joiden kautta on mahdollista pureutua myös runouskeskustelusta ilmeneviin asenteisiin ja reunaehtoihin. Analyysini yhteydessä otan kantaa siihen, millaisiin erityisesti Suomessa 1950-luvulla vallinneisiin kulttuuri-ilmapiirin ilmiöihin kritiikeistä nousevien tunteiden voi nähdä kiinnittyvän. Peilaan arvosteluissa esiintyviä tulkintatapoja anhalaisiin käsityksiin modernistisen runouden lukemisesta ja tarkastelen näiden suhteutumista toisiinsa. Suomalaisen 2000-luvun nykyrunouden vastaanottoa tutkinut Siru Kainulainen (2016, 132) kirjoittaa kuvaavasti, kuinka kritiikki on antoisa tutkimusaineisto nimenomaan siksi, että kritiikit kirjoitetaan ja julkaistaan nopeammin ja laajemmalle yleisölle kuin tutkimus. Tähän seikkaan liittyy myös runouskritiikin affektiivinen kiinnostavuus ja sen tuomat mahdollisuudet aikansa lukemistottumusten kuvaajina. Kritiikko joutuu kirjoittamaan lukemisen herättämiä tuntemuksia melko nopeasti julkaistavaan muotoon, jolloin lukukokemuksessa vallinneet tunteet ja heränneet huomiot eivät jää pitkälle hiotun ja käsitteisiin nojaavan tekstianalyysin jalkoihin. Haavikon teosten arvosteluissa kirjoitetaankin auki kokoelman tuottamia tuntemuksia suoremmin kuin esimerkiksi 1950-luvulla kirjoitetuissa runouden piirteitä jäsennellymmän erittelevissä runouksesseissä.

Vuosituhanen vaihteessa tutkimuksessa tapahtunut niin kutsuttu affektiivinen käänne (Clough 2007) siirsi kirjallisuudentutkimuksessa huomion tekstien ja lukemisen tunneilmiöihin, mikä vei tutkimusta uusiin suuntiin. Tämä näkyy myös vastaanoton tutkimuksessa, mistä runouteen keskittyviä

Haavikon teosten arvosteluista voi lukea laajan tunteiden kirjon ihailusta ihmettelyyn ja ärtymykseen.

esimerkkejä ovat Anna Helteen (2015; 2019) ja Siru Kainulaisen (2016) tutkimukset, joissa keskitytään nykyrunouden vastaanoton affektiivisiin ulottuvuuksiin. Runoutentutkimuksessa vastaanoton tunnejälkien analysoiminen on muuten jäänyt vähäiseksi, ja artikkelini tuokin esiin aiheen tutkimisen tärkeyttä myös vanhemmassa runoudessa. Helteen ja Kainulaisen tutkimusten mukaisesti myös oma teoreettinen viitekehykseni on tunteita ja lukemisen affektiivisuutta painottavassa tutkimuksessa. Affektiivisuudella tarkoitan niitä tunne- ja tuntemisvaikutuksia, joita lukiessa herää ja jotka vaikuttavat lukijaan. Affektiivisuuden piiriin kuuluviksi ajattelen erilaiset tunnekokemuksia kuvaavat käsitteet, kuten emootio ja affekti. Käsitän emootion tunnistettavaksi ja rajoiltaan selväksi tunteeksi, jonka pystyy nimeämään, paikantamaan ja jonka syyn voi tunnistaa. Affektin käsitän emootiota vaikeammin määrittäväksi, rajoiltaan epäselväksi tuntemukseksi, joka syntyy ulkopuolisen asian vaikuttaessa subjektiin. (Helle & Hollsten 2016, 14, 16; Helle 2019, 28–30.)⁸

Sovellan artikkelissani tunteiden tutkimusta Anna Helteen (2019) tapaan, joka nykyrunoutta käsittelevässä tutkimuksessaan käyttää niin emootion kuin affektin käsitteitä, jotta saa mahdollisimman hyvin otteen erilaisista tunnekokemuksista runoudessa ja runouden lukemisessa. Tällainen lähestymistapa palvelee myös omaa luentaani, sillä Haavikon vastaanotosta luettavat tunteet eivät aina ole selvärajaisia. Käytän artikkelini kuluessa pääasiassa ilmauksia affektiivisuus ja tunteet, joilla tarkoitan tunnekokemuksia, jotka voivat sisältää emootioita, affekteja tai molempia (ks. Helle 2019, 30). Vaikka en voi päästä käsiksi kriitikoiden lukukokemuksiin ja lukiessa heränneisiin tuntemuksiin sellaisenaan, on kritiikkeihin kirjoittautunut jälkiä lukukokemuksen affektiivisuudesta. Näiden tunnejälkien jäljittäminen ja analysointi tarjoavat hedelmällistä näköalaa niin Haavikon runoutta kuin modernistista runoutta kohtaan vallitseviin asenteisiin sekä kirjallisuuskeskustelun yleiseen ilmaperiin.

Tiedon ja tunteen ambivalenssi

Modernistisessa runoudessa esiintyviä ilmaisutapoja pidettiin usein haastavina. Aikalaiskeskustelussa huomio kiinnittyi painokkaasti runouden muoto-
piirteisiin, kuten runomitoista luopumiseen ja imagismista ammentavan itse-

näisen kuvan käyttöön (esim. Laitinen 1958). Usein vapaarytmisen ja runokuvien rakentuva modernistinen runous vaati lukijalta uudenlaista asennoitumista, kun runous ei enää vastannut sille asetettuja odotuksia. Runojen rytmi rakentui enemmän muista elementeistä kuin mittaamalla sidotusta runokielestä, ja runojen keskiössä olivat toisiinsa limittyvät ja omaehtoisat kuvat, jotka eivät toimineet pelkästään runon pääajatuksen kuvaajina, symboleina tai allegorioina, vaan loivat omat merkityskenttensä jokaiseen runoon. (Ks. Kunnas 1981, 19–20.) Kun Suomessa julkaistiin 1950-luvun taitteessa ja sen aikana modernistisiksi luonnehdittuja teoksia, jotka eivät enää noudattaneet odotettuja käsityksiä runoudesta ja siitä, miten sitä luetaan, käytiin kiivastakin keskustelua runouden luonteesta ja sen toivotuista muotopiirteistä (ks. Hökkä 1999, 73–75).

1950-luvun aikalaiskeskusteluista nouseva runon lukemisen tapa ponnisti pitkälti uskriittisistä ajatuksista, joita seuraten tekstiä pyrittiin lähestymään objektiivisesti ja järkeistäen, eikä tunteita nähty tärkeänä osana runoutta tai sen lukemista. Teksti käsitettiin uskriitiikin periaatteiden mukaisesti autonomiseksi, omaksi kokonaisuudeksi, jolloin huomio tuli keskittää ennen kaikkea tekstitason analyysiin. (Kunnas 1981, 140–141; Helle 2019, 31, 35–36.) Tällaiseen lukutapaan myös kannustettiin ajan kirjallisuuskeskustelussa. Nuoret modernismia ajavat aikalaiskriitikot, erityisesti Tuomas Anhava ja Kai Laitinen, olivat hyvin avoimia omasta roolistaan runouden lukemisen opastajina sekä sijais- ja esilukijoina. Kriitikot esittelivät eurooppalaisen modernistisen runouden keskeisten runoilijoiden mutta myös runoutta teoretisoivien tekstejä, kuten T.S. Eliotin ja Ezra Poundin kirjoituksia, millä voi nähdä olleen vaikutuksensa Suomessa käydyn modernismikeskustelun painopisteisiin ja lukutapoihin.⁹ Anhava (1952, 224) kirjoittaa vuosikymmenen alussa, kuinka lukija tarvitsee rinnalleen ”järkeen käypää opasta”. Laitinen (1958, 255) puolestaan toteaa laajassa 1950-luvun runouden katsauksessaan, että ”kriitikon [--] tehtävänä on tutkia jo olemassa olevaa runoutta ja yrittää opettaa ymmärtämään sitä” (ks. myös Kainulainen 2011, 105). Runoutta tuli siis ymmärtää ja lukea ”järkevästi” ja tähän nämä kriitikot olivat valmiita opastamaan.

Haavikon esikoisteos *Tiet etäisyyskiin* (1951) oli yksi runouskeskustelun herättäjistä ja kokoelma sai ilmestyessään runsaasti myönteisiä kritiikkejä. Artikkelini johdannossa jo mainittu Hormia nimitti Haavikkoa uuden kielen luojaaksi ja Laitinen (16.12.1951) puolestaan kirjoitti, kuinka *Tiet etäisyyskiin* oli hänen mielestään parhaita edeltävinä vuosina ilmestyneitä esikoiskokoelmia. Haavikon kokoelma herätti myös lukuisia pohdintoja runojen tulkinnasta ja ymmärtämisestä. Tulkintaprosessi näyttäytyy kritiikeissä kompleksisena, ja kriitikot sanallistavat runsaasti Haavikon runouden äärellä heränneitä tunteuksia. Ville Repo kirjoittaa *Suomalaisessa Suomessa* julkaistussa arvostelussa, kuinka

[r]uno [”Vankkurit vierivät jonossa”] on sangen voimakkaasti tunnettavissa, mutta tuskin täysin ymmärrettävissä. Haavikon kokoelman lukijaa on yle-

säkin varotettava liiasta ymmärtämisen halusta. Koska sen runot puhuvat etupäässä kuvin, niissä on kaikissa paljon selittämätöntä, joka täytyy ottaa vastaan sellaisenaan. (Repo 1951, 535.)

Repo toteaa, että Haavikon runon voi nimenomaan tuntea, mutta ei täysin ymmärtää. Hän kehottaa kritiikissään välttämään turhaa yritystä käsitteelliseen ymmärtämiseen, koska ”runot puhuvat etupäässä kuvin” ja ”niissä on kaikissa paljon selittämätöntä”, mitä ei voi järjellä ottaa vastaan. Lukeminen on ollut affektiivista, mutta tuntemusten merkitykset jäävät epäselviksi. Tärkeää ei välttämättä ole tietää, mistä Haavikon runoissa on kysymys, vaan olennaisia ovat runouden aiheuttamat tunnekokemukset, olivatpa ne miten selittämättömiä tahansa. Tämän lisäksi Repo kuvailee arvostelussaan, kuinka Haavikon runojen maailma on sekä tuttu että outo ja kuinka esikoiskokoelma on lievästi kaaoksenomainen eivätkä sen runot ole selvärajaisia tai linjat selkeitä. Hän (mt. 536) myös kirjoittaa, että runot ”enimmäkseen [-] ovat tunnelmapaloja, eräänlaisia pikku purkauksia tai kuvasikermiä vailla tiheäksi verkoksi kudottuja jännityksiä ja laukeamisia ja dramaattista kehittelyä ylimalkaan”. Kokoelma ei ole kriitikon mukaan tarpeeksi selkeä, ja vaikka kritiikissä sanallistetaan runouden herättämien tunteiden osaa kokoelman lukemisessa, kaikuu sen taustalla ajatus ymmärtämisestä ja eheän tulkinnan tuottamisesta lukemisen tärkeänä päämääränä. Pääosin myönteisen kritiikin pohjavireenä kaikuu ajatus, että kaikesta huolimatta Haavikon kokoelmaa on vaikea käsittää.

Myös Viljo Kajava toteaa, että runojen tulkinta on parempi jättää itse runoilijalle:

Paavo Haavikko julkaisee esikoisteoksenaan kokoelman Tiet etäisyyksiin ja sen edessä arvostelija kernaasti myöntää, että runoilija tulkitsee sanottavansa itse paremmin kuin parhainkaan selostus voisi tehdä. [-] [runokatkelma] Tämän kummempia Haavikon runot katkelmina ottaen eivät ole, mutta luettuaan tätä vaikeaselkoista maagillista tekstiä läpi kokoelman, lukijalle jää tietty vahva perustunnelma kirjan sisällöstä, ja hänelle jää löytäjän ilo, kuten hyvän runouden parissa aina. Haavikko vapauttaa mielikuvituksen vallan noitamaisin keinoin, mutta se vaatii kyllä lukijaa, jonka tunne-elämä on avoin runon salakielelle. (Kajava 22.12.1951.)

Kajavan mukaan arvostelija ei voi ymmärtää runoja runoilijan tavoin. Runokatkelman jälkeen todetaan, kuinka Haavikon runot eivät ole ”tämän kummempia”, mutta teksti on kuitenkin ”vaikeaselkoista” ja ”maagillista”, mikä tarjoaa lukijalle löytämisen ja kenties myös oivaltamisen iloa. Haavikon tekstissä on kriitikon mukaan jotain mystistä: maagisen kielen lisäksi Haavikko käyttää jopa ”noitamaisia keinoja” lukijan mielikuvituksen vapauttamiseksi, mutta lukijan tulee olla tunteissaan avoin, jotta runon salainen kieli avautuu. Revon tapaan myös Kajava tuo esiin runouden herättämien tunteiden tärkeyden. Runon

”salakielelle avoin tunne-elämä” voinee tarkoittaa niin avointa asennoitumista runouteen kuin myös lukijaa, joka huomioi lukukokemuksessa heräävät tunteet ja antaa niille painoarvoa. Koska Haavikon runous on niin vaikeaselkoista ja maagista, saa siitä parhaiten otteen tunteilla, eikä pelkästään järkeen nojaavalla analyysillä.

Huolimatta kirjallisuuskeskustelun järjen asemaa korostavasta ilmapiiristä Haavikon teosten kritiikeissä tasapainoillaan erilaisten tulkintatapojen välillä. Vuosikymmenen kuluessa ymmärtämisen ja lukukokemuksen herättämien tunteiden suhde pohdituttaa kriitikkoja yhä uudelleen Haavikon kokoelmien äärellä. Haavikon vuonna 1955 julkaistun kolmannen kokoelman *Synnyinmaan* arvostelun yhteydessä Vilho Suomi (15.11.1955) kirjoittaa *Uudessa Suomessa*, kuinka ”[m]odernilla runoudella näyttää, ymmärtääkseni, olevan muuan merkittävä, kaksijakoinen ominaisuus: yht’aikaa se vaatii tulkintaa ja toisaalta hylkii, karttaa sitä, pyytää olla kaiken tulkinnan ulkopuolella”. Tämä tulkinnan kaksijakoisuus liitetään runojen kuviin, joiden suhteet toisiinsa eivät ole aina yksiselitteisiä, mikä tekee niistä vaikeasti tulkittavia. Samoin kuin Repo kehottaa Haavikon esikoiskokoelman kohdalla, myös Suomi kannustaa välttämään liiallista tulkintaa ja johdonmukaisten juonikuvioiden etsintää, sillä ”[r]uno on tehnyt tehtävänsä, kun se on synnyttänyt kuviensa sisältämän liikahduksen lukijan tajunnassa”. Kun runouden lukeminen on ollut affektiivista ja lukija on ottanut runoista vastaan sen minkä pystyy, on runous täyttänyt tarkoituksensa. Tulkinnan jäämisestä hajanaiseksi kriitikko toteaa: ”[e]hkä niin onkin oikein, ehkä siihen on tyytyminen”. Toteamus summaa kuvaavasti, kuinka tietämisen ja tunteiden suhde on tiivis, mutta mutkikas. Lukemisen herättämät tunnekokemukset huomioidaan ja niitä hämmästellään, mutta niihin ei osata tai uskalleta täysin luottaa, eikä niiden merkitystä sanallistaa. Haavikon runous kuitenkin tuottaa sellaista vuorovaikutusta tekstin ja lukijan välille, joka kutsuu kuuntelemaan lukiessa nousevia tuntemuksia.

Tutkimuksissaan lukukokemukseen keskittynyt Rita Felski (2008, 18) kuvailee, kuinka tekstiä lukiessa tiedolliset tulkinnat ja affektit kulkevat kaksisuuntaisesti: ne ovat tiiviisti kietoutuneita ja vaikuttavat toinen toisiinsa niin mahdollistaen kuin rajoittaen tekstin läpi pääseviä vaikutuksia. Haavikon kritiikeissä tiedollisten tulkintojen ja affektien kietoutuneisuus näkyy siinä, miten kriitikot tasapainottelevat tietoon nojaavan tulkinnan ja tekstin ”tuntemisen” ja ”sellaisenaan vastaanottamisen” välillä. Kriitikon lukukokemus on voinut olla hyvinkin affektiivinen, mutta kokemuksen auki kirjoittaminen vaikeaa, sillä se rikkoisi aikansa lukemisen ja kritiikin kirjoittamisen konventioita. Tunnekokemusten esiin tuontia voivat rajoittaa vallitsevat käsitykset oikeanlaisesta lukemisesta, mutta myös lukemisen affektiivisuus voi muovata tiedollisia tulkintoja uusiin muotoihin ja esimerkiksi osoittaa, kuinka Haavikon runouteen eivät toimi vakiintuneina pidetyt lukemisen tavat. Kuten Kaisa Kortekallio ja Anna Ovaska (2020, 65) toteavat lähilukemisen käytäntöjä pohtivassa artikkelissaan, lukemistilanteen affektiivisuuden huomioiva tarkka lukeminen ”mahdol-

listaa subjektiivisten ja objektiivisten tietämisen tapojen yhdistämisen”, mikä lisää ymmärrystä maailmassa olemisen monimerkityksellisestä luonteesta. Liikehdintää kohti vastaavaa runouden monimerkityksellisyyden tunnistamista tapahtuu Haavikon vastaanotossa, kun kriitikot pohtivat eri tietämisen tapojen mahdollisuuksia ja etsivät tapoja saada otetta Haavikon runoudesta.

Edellä esitellyissä kritiikeissä lukemisen herättämiin ja vaikeasti määriteltäviin tunnekokemuksiin nojataan varovaisesti ja ne nähdään olennaisena, joskin vaikeasti hahmotettavana osana Haavikon runouden lukemista. Poikkeuksen tähän tekee Eeva-Liisa Manner¹⁰, joka antaa omassa lukukokemuksessa heränneille tunteille tilaa avoimesti ja empimättä *Lehdet lehtiä* (1958) -kokoelman arvostelussaan:

Paavo Haavikko, hieno lyyrikko, tuottaa neljännellä kokoelmallaan pettymyksen – kuten saita riikinkukko, joka ei suostu avaamaan viuhkaansa. [--] ‘Lehdet lehtiä’ on kyllä ensimmäinen kokoelma joka ei synnyttänyt minussa sitä voimakasta vapauden illuusiota, josta Haavikkoa lukiessani olen aina sanomattomasti nauttinut. (Manner 1959, 52–54.)

Manner perustaa arvionsa avoimesti lukiessa syntyneisiin tunteisiin, jotka hän myös tunnistaa ja nimeää. Aikaisemmat Haavikon kokoelmat ovat olleet nautinnollisia lukukokemuksia, sillä ne ovat herättäneet voimakkaan ”vapauden illusion”. Tätä ei *Lehdet lehtiä* -kokoelman äärellä tapahtunut, ja näin teos tuottaa kirjoittajalle pettymyksen, eikä se nouse aikaisempien kokoelmien tasolle. Manner (mts.) kirjoittaa, kuinka kokoelmassa on aiempaa enemmän ankeuden ja erityisesti katkeruuden sävyjä, jotka värittävät myös lukukokemusta: ”Ikävintä on katkeruus, joka saa räikeitä muotoja ja joka semmoisena ei ole mielestäni Haavikon näköistä.” Tietyt odotukset eivät siis täyty, mikä tuottaa pettymystä kokoelman äärellä. Kritiikissä sanallistetaan suoraan lukukokemusta värittäneitä tunteita ja näytetään, kuinka ne vaikuttavat myös teoksen arviointiprosessiin.

Haavikon runouden lukeminen herättää kritiikoissa paljon tuntemuksia sekä pohdintaa lukemisen ja tulkinnan luonteesta. Vaikka kritiikkien taustalta voi havaita ajatuksen eheän tulkinnan toiveesta ja sen tavoittelusta, usein lukijaa kehoitetaan irrottautumaan liiallisesta tulkinnan tai ymmärtämisen halusta. Kun käsitteellisistä tulkinnoista ei saa otetta, rohkaistaan lukukokemuksen epäselvien tuntemusten kuunteluun. Kriitikot kuvaavat, miten Haavikon runo täytyy ottaa vastaan sellaisena kuin se on sekä miten runouden tavoitteena on herättää lukijassa liikahduksia. Tällöin esimerkiksi lukiessa nouseva pettymyksen tunne vaikuttaa tulkintaan koko teoksesta. Vaikka tiedollinen tulkinta nähdään kritiikeissä usein ensisijaisena ja toivottuna, muotoutuu runouden lukeminen kritiikeissä prosessiksi, jossa ei välttämättä löydy selkeitä tai käsitteellisiä tulkintoja.

Vaikeaselkoisuuden hankaukset

Haavikko sai jo esikoiskokoelmansa vastaanotossa vaikeasti ymmärrettävän runoilijan leiman. Repo (1951, 535) kirjoittaa Haavikon esikoiskokoelman yhteydessä, miten ”Haavikon runouden konkreettiset, usein antiikkiin liittyvät kuvat, hänen tapansa kiertää normaalin kielenkäytön totunnaisuuksia ja silata runonsa hillityllä, mutta väkevällä romanttisuudella ovat suomalaiselle lukijalle jokseenkin uusia”. Uusi, itsenäistynyt kuva sai 1950-luvun kriitikoiden esseissä korostuneen aseman modernistisen runouden määrittelyssä (esim. Anhava 1956, Hormia 1955, Laitinen 1958), ja Laitinen (1958, 222) kirjoittaakin kuvan olevan modernistisen runouden ”mahtitekijä”. Modernismia kritisoineiden mukaan kuvien käyttö jäi kuitenkin usein sisällöltään heikoksi ja runous muuttui hyvin abstraktiksi, jolloin modernistinen runous vaikutti usein käsittämättömältä ja siihen oli vaikea tarttua (Kunnas 1981, 20, 100).

Kuvallisuuden aiheuttama hämmennys on voimakasta myös Haavikon runoudesta kirjoitetuissa kritiikeissä. Haavikon runouteen sisältyvä kuvallisuus on ymmärtämisen kannalta keskeinen kiinnekohta ja kompastuskivi; siitä ei saa otetta. *Vapaa Sana* -lehden kriitikko M.V. (30.12.1951) kuvailee Haavikon esikoiskokoelman arvostelussa, kuinka Haavikon runot ”ovat kuin tauluja, joissa sana on kuvaa muodostavan viivan osana ja se viiva on varmasti ja voimakkaasti vedetty [--]. Mutta runot ovat vaikeita ymmärtää, ne eivät etene minkään juonen tietä, vain kuvan, viivan vedon tietä.” Runoista ei saa hahmotettua minkäänlaista juonta, jota seurata ja tulkita, vaan runot rakentuvat taulumaisten kuvien varaan, joiden tarkoituksesta ei pääse selville. Samanlaisia ajatuksia kirjoittaa myös Väinö Vikanti (11.12.1953) *Tuuliöinä* (1953) -kokoelman kritiikissä *Iltä-Sanomissa*: ”Irralliset kuvat melko mielivaltaisina rykelminä ovat ehkä suurta runoutta – valitettavasti vaan täytyy kysyä: kenelle nämä runot jotakin antavat?”

Maria-Liisa Kunnaksen (1981, 100) mukaan modernismin vastustajat kokivat, että runoudessa ”äly oli saanut ylivallan tunteesta”, jolloin myös runouden yhteys elämään katosi. Auli Viikari (1992, 33) puolestaan toteaa, kuinka runouden modernismin yhteydessä puhutaan usein elitismistä ja norsunluutornista, josta käsin pieni ja miehinen runouden ydinjoukko kuulutti uuden runouden saapuneen ja valtasi alaa kirjallisuuden kentältä (ks. myös Turunen 1994, 123). Modernistista runoutta kritisoiville runous ei näyttänyt jokaiselle kuuluvana asiana, vaan lukijalla tuli olla valmiudet uuden runouden lukemiseen. Läpi viisikymmenluvun vaikeaselkoisuus yhdistettiin toistuvasti Haavikon teosten kritiikeissä kysymykseen siitä, kenelle modernistista runoutta kirjoitetaan ja kuka sitä voi ymmärtää. Nimimerkki –pola¹¹ (1954, 18) toteaa *Tuuliöinä* -kokoelman arvostelussa, että teos ”ei ole mitään ’kansan runoutta’ siinä merkityksessä, että sitä voisi lukea ja ymmärtää jokainen Matti ja Maija”. Kokoelman lukeminen on myös ”valittujen pyhimpäin” taidenautinto. Tämän jatkoksi kriitikko kuvailee, kuinka lukukokemus on kuin piiloleikkiä, jossa saa koko ajan olla varuillaan,

1950-luvun aikalaiskeskusteluista nouseva runon lukemisen tapa ponnisti pitkälti uuskriittisistä ajatuksista, joita seuraten tekstiä pyrittiin lähestymään objektiivisesti ja järkeistäen, eikä tunteita nähty tärkeänä osana runoutta tai sen lukemista.

että joku löytää ja saa kiinni – siitäkö, ettei ymmärrä lukemaansa? Turhautuminen ja suoranainen ärtymys paistaa myös Pekka Mattilan *Valvoja*-lehteen tekemästä *Lehdet lehtiä* (1958) -kokoelman arvostelusta:

Paavo Haavikko on päässyt jo neljänteen kokoelmaan. Vaikka sitä katse-
lisi miltä suunnalta tahansa ja yrittäisi nähdä ja virittyä vastaanottamaan
vaikka mitä salahuumoria tai muita piiloansioita, ei se siitä kummene-
surkeata mitä surkeata. Epämääräisen kiukuttelun, ärtyneisyyden, teen-
näissyvällisyyden ja sekamelskaisen ajatushapuilun tuottamat tekeleet eivät
mieltä ilahduta eivätkä muutenkaan kosketa. [--] Muutamat pitävät Paavo
Haavikkoa ”uuden runomme” johtajana. Määrittely voi pitää paikkansa, jos
”uudeksi runoksi” katsotaan pelkästään nykylyriikan rappioilmiöt. (Mattila
1959, 36–37.)

Mattila ei ymmärrä Haavikon saamaa ihailua, ja kritiikki on sanavalinnoissaan runsaan affektiivinen. Sen lisäksi, että Haavikon kokoelma on yksinkertaisesti surkea, esiintyy arvostelussa yleisempää modernistiseen runouteen liittyvää kritiikkiä. Luettaessa pitäisi ”virittyä vastaanottamaan vaikka mitä salahuumoria tai muita piiloansioita”, mikä viestii ajatuksesta, että modernistiseen runouteen kuuluu jotain kätkeyttä, mikä pitäisi lukea esiin. Haavikon kokoelma on Mattilan mukaan myös sekava ja teennäisesti syvälinen, eikä kokoelma tarjoa varsinkaan iloa tai koskettavuutta. Pikemminkin se herättää tuohtumusta siitä, että jotkut pitävät Haavikon runoutta niin suuressa arvossa. Haavikon teoksista kirjoitettiinkin kielteisiä arvioita pitkin vuosikymmentä, eivätkä vaikeaselkoisuuden haasteet helpottaneet silloinkaan, kun modernistista runoutta oli ilmestynyt jo useamman vuoden ajan.

Voisi kysyä, missä määrin kritiikeissä ilmenevä ärtymys johtuu pelosta, ettei ole tarpeeksi hyvä ja viisas lukija. Elitismileimaa ei vältelty modernistisen

runouden luonnehdinnoissa ja myös modernismia puoltaneet kriitikot sanoitivat avoimesti, miten modernistinen runous ei ole jokaiselle lukijalle. Elitismiin kietoutuu ajatus, että runoutta voi todella ymmärtää vain pieni lukijoiden valiojoukko, joka tuntee runouden salat toisin kuin ”tavalliset” lukijat, joihin myös ammattikriitikot näyttävät lukeutuvan. Tähän ajatukseen kiinnittyä suurelta osin myös kritiikkeihin kirjoittautunut affektiivisuus. Laitinen (1958, 250–251) esimerkiksi ilmaisee suoraan lukijakunnan kahtiajaon runon mukana kasvaviin ja siihen ärtyviin. Hormia (1958, 11) puolestaan kirjoittaa *Uuden runon kauneimmat* -teoksessa, miten modernistinen runous on ollut harvojen ja valvutuneiden asia, sillä ihmisillä ei luonnostaan ole runouden uudistumisen vaatimaa joustavuutta. Juha-Pekka Kilpiö (2015, 48–49) kuitenkin huomauttaa, että lukijoiden jaottelun tavoitteena on tuskin ollut modernismin vallankaappaus vaan pikemminkin tila, joka sallii käsitysten ja lukutapojen erot. Ongelmallista kuitenkin oli, kuinka modernismista alettiin nopeasti tuottaa yhteneväistä ja yksipuolista käsitystä.

Vaikka osa kriitikoista pyrki arvosteluissaan etäännyttämään Haavikon runoudesta, ei se poista lukiessa tapahtuvaa affektiivista toimintaa. Siru Kainulainen (2016, 138–141) kirjoittaa, kuinka tekstin aiheuttama voimakas reaktio on osoitus tekstin ja lukijan välisestä vuorovaikutuksesta ja kuinka lukukokemuksessa heränneet tuntemukset ovat tiedollisten tulkintojen ytimessä. Hän jatkaa affektitutkija Teresa Brennaniin viitaten, miten vahvojen rajojen asettaminen minän ja toisen, eli tässä tapauksessa minän ja tekstin, välille voi kuitenkin kieltää affektien kulkeutumisen ja lukemisessa tapahtuvan vuorovaikutuksen. Näin affektien tulkinnasta tulee vaikeaa ja tämän seurauksena ne voidaan nähdä vain osana tekstiä tai osoituksena oman lukemiskyvyn puutteesta. Tämä ilmiö konkretisoituu Haavikon kritiikeissä, kun kriitikot hämmentyvät ja ärtyvät runouden vaikeaselkoisuudesta ja näin asettavat itsensä erilleen niin itse tekstistä kuin tällaista runoutta ymmärtävistä. Haavikon runouden vaikeasti ymmärrettävyys palautetaan kritiikeissä tekstiin, joka tulkitaan ”surkeaksi” ja on ”piiloleikkiä”. Nousevat ärtymyksen tunteet kaventavat lukukokemusta, ja kuten Haavikon kriitikot osoittavat, eivät ainakaan rohkaise pohtimaan lukukokemuksessa herääviä tuntemuksia osana tulkinnan prosessia.

Vaikeaselkoisuuden leima pysyi Haavikon runouden yllä läpi 1950-luvun. Vuonna 1959 julkaistua *Talvipalatsia* pidetään yhtenä suomalaisen modernistisen runouden päateoksena (esim. Kaunonen 2001, 14) ja kenties myös Haavikon 1950-luvun tuotannon vaikeaselkoisimpana kokoelmana, kuten Arvo Turtiainen (1959, 7) kirjoittaa. *Kansan Uutisten* arvostelussaan Turtiainen luonnehtii, miten selvittäessä *Talvipalatsin* sanomaa joutuu ”labyrintteihin, joista ei ole kovinkaan helppo selvittää”. Kriitikko ei edes viiden lukukerrankaan jälkeen ”uskalla ryhtyä kokoelmaa lopullisesti punnitsemaan”, ja hänen mukaansa *Talvipalatsi* on omiaan kiihdyttämään keskustelua modernistisen runouden vaikeaselkoisuudesta, sillä sellainen kokoelma on. Toisaalta tämäkin Haavikon teos kutsuu rationaalisen ajattelun sijaan kokemaan, kuten Mirjam Polkunen (1959, 23) kuvailee

lukukokemustaan. Jos teokselta kyselee liikaa kysymyksiä, kuten miten kuvat voi selittää ja mitä mikäkin symboloi, katoaa lukukokemuksen lumous. Polkusen mukaan keskeistä on kuunnella omaa kokemustaan: ”Milloin kuva lukijaa koskettaa, hän ymmärtää itsensä kautta, ei yleistäen.”

Lopuksi

Haavikon vastaanotto on valaiseva esimerkki siitä, miten keskustelu modernistisen runouden ympärillä oli hyvin affektiivista ja tunteisiin käyvää. Hänen runoutensa herätti paljon tunteita pitkin 1950-lukua, ja kritiikkien tarkastelu osoittaa, kuinka moninaisesti ja ristiriitaisin tuntein hänen runoutensa otettiin vastaan. Vaikka järjellä lukemisen eetos hallitsi modernismia ajaneiden kriitikoiden kirjoituksia, näyttää kyseessä kuitenkin olevan lukemisen ihanne, joka harvoin toteutui käytännössä.

Kysymykset siitä, kuinka Haavikon runoutta tulisi lähestyä pohdituttavat kritiikoita läpi viisikymmenluvun. Haavikon runous tuntuu vaikealta ja siitä on hankala saada otetta ainakin sellaisin tulkintakeinoin, joiden päämääränä on selkeä ja järjellä muodostettu kokonaistulkinta. Kritiikeissä pohditaan yhä uudelleen, kuinka runouden tuottamat tunnekokemukset ja vaikutelmat ovat tärkeässä osassa lukemista, tosin varovaisesti ja epäroiden. Näiden kritiikkien taustalta voi lukea toiveen runouden järjellisestä ja käsitteellisestä ymmärtämisestä, mutta ajatus siitä mitä runouden ymmärtäminen tarkoittaa, vaikuttaa olevan muutoksessa: lukiessa muodostuvilla affekteilla voi olla paikkansa lukukokemuksessa ja teoksen tulkinnassa yhdessä tiedollisen ajattelun rinnalla. Kritiikeistä löytyy myös ärtymystä, turhautumista ja ihmettelyä, kun toive selkeästä tulkinnasta ei täyty. Nämä tunteet nivoutuvat modernistisen runouden elitistisyyteen ja käsityksiin siitä, kenelle runoutta kirjoitetaan ja kenellä on mahdollisuus sitä ymmärtää. Kriitikon asennoituminen modernistiseen runouteen vaikuttaa kritiikin sävyyn, mikä näkyy siinä, miten toiset tasapainottelevat järjen ja tunteiden välimaastossa, kun toiset torjuvat Haavikon runouden kaikessa epäselvyydessään.

Aineistoni herättää pohtimaan myös kritiikkien sukupuolittuneisuutta. Suurin osa aineistoni kritiikeistä on miesten kirjoittamia, mikä oli tyypillistä modernistisesta runoudesta käydylle keskustelulle (Hökkä 1992, 80–81). Kritiikeistä voikin havaita joitain eroja eri sukupuolta olevien kirjoittajien välillä. Kun suurimmassa osassa arvosteluista tunteita ehdotetaan melko varoen osaksi Haavikon lukemista, ovat Eeva-Liisa Mannerin ja Mirjam Polkusen kritiikit avoimempia omien tunnekokemusten kuvauksissaan. Tämän voi tulkita osoitukseksi siitä, että nämä kriitikot tunnistivat tunteet keskeisenä osana teoksen tulkintaprosessia ja kokivat tarpeelliseksi myös sanoittaa oman lukukokemuksensa affektiivisuutta arvosteluihin. Vaikka lukemisen eroista on viitteitä, ei aineistoni ole kuitenkaan tarpeeksi kattava, jotta eri sukupuolten

välisistä lukutavoista voisi tehdä laajoja johtopäätöksiä.¹² Tunteet ovat aina osa lukukokemusta, vaikka niistä ei kirjoittaisikaan esimerkiksi kirja-arvostelussa. Tulevassa tutkimuksessa olisikin tarpeen pohtia, millä tavoin 1950-luvun ilma-
piiri ja kritiikin konventiot mahdollistivat omasta lukukokemuksesta kirjoittamisen sekä millaisina nämä mahdollisuudet näyttäytyivät eri sukupuolille.

Auli Viikari (1992, 33) kirjoittaa pohtiessaan 1950-luvun runousoppia ja sen kielellisiä jäsentymistapoja, kuinka ”myös kirjallisuuskritiikki on mielikuvien ja kielikuvien taistelua”. Kritiikeissä luotiin niitä tapoja, joilla modernistisesta runoudesta puhuttiin, ja mielikuvat muun muassa Haavikon vaikeaselkoisuudesta ja modernismin norsunluutorneista ovat jääneet elämään nykypäiviin asti. Kirjallisuuskritiikin tutkiminen on tärkeä väylä 1950-luvun kirjallisuuskusteluun ja ennen kaikkea ajan ensikäden kirjoitusten äärelle. Tällöin on mahdollista katsoa kriittisesti tutkimuksissa toistettuja vakiintuneita käsityksiä modernistisesta runoudesta. Jotta käytyä keskustelua voi arvioida uudelleen ja vakiintuneita käsityksiä purkaa, on tärkeä kohdistaa huomio aikalaiskeskusteluun ja runouteen itseensä. Tällöin on mahdollista tiedostaa ne lukutavat, jotka modernistista runoutta ovat niin pitkälti määrittäneet.

Viitteet

1 Anhavalainen koulukunta on saanut nimensä Tuomas Anhavan mukaan, joka oli modernistisen runouden puolestapuhuja ja nuoren 1950-luvun kriittikkopolven keulahahmo. Hänet tunnetaan poleemisena arvostelijana, runoilijana, ateljeekriitikkona ja kustannustoimittajana. Anhavan asemasta kirjallisuuskentällä ks. Liukkonen 1992; Hakkarainen 2012. Kriittistä näkökantaa Anhavan rooliin ja ajatuksiin tarjoaa Markku Eskelinen (2016) kirjallisuushistoriansa ”Modernismi”-osiossaan. Muina koulukunnan keskeisinä henkilöinä on nähty Kai Laitinen ja Osmo Hormia (ks. esim. Turunen 1994, 124–125).

2 Käytän termiä ”1950-luvun modernismi” tai ”modernismi”, kun viitataan yleisesti Suomessa toisen maailmansodan jälkeen yleistyneeseen uuteen kirjallisuuskäsitteeseen. Tiedostan termeihin liittyvät, virtauksen yhtenäiseksi supistavat ongelmat.

3 Otantani kritiikit on julkaistu *Helsingin*

Sanomissa, *Iltta-Sanomissa*, *Kaltiossa*, *Kansan Uutisissa*, *Parnassossa*, *Suomalaisessa Suomessa*, *Suomen Sosialidemokraatissa*, *Työkansan Sanomissa*, *Uudessa Suomessa*, *Valvojassa* ja *Vapaassa Sanassa*. Tämän artikkelin puitteissa en syvenny tarkastelemaan lehtien välisiä eroja, vaikka lehdet profiloituvatkin usein poliittisesti ja selkeästi joko modernismimyönteisiin tai sitä vastustaviin (ks. esim. Hökkä 1999, 74).

4 Pääasiassa jokaisesta kokoelmasta on otannassa mukana 6–8 kritiikkiä. *Talvilätsistä* kritiikkejä on mukana vain neljä, sillä teoksesta julkaistiin sen ilmestyessä vähemmän kritiikkejä kuin aikaisemmista Haavikon kokoelmista.

5 Rajaukseni vuoksi luentani ulkopuolelle jää tässä yhteydessä Suomen vanhin kulttuurilehti *Nuori Voima*. Kuten Reeta Holopainen (26.11.2021) osoitti inspiroivassa esitelmässään, myös *Nuori Voima* tarjoaa näköalaa siihen keskusteluun, jossa Haavi-

kon runous ei saa kritiikitöntä vastaanottoa. Muun muassa Haavikon esikoisteos *Tiet etäisyksiin* (1951) arvosteltiin lehdessä pensseästi. Holopaisen mukaan *Nuoressa Voimassa* modernistiseen runouteen suhtauduttiin ensin varauksella, mutta sävy muuttui myönteisemmäksi vuosikymmenen loppuun tultaessa, minkä voi nähdä heijastelevan yleisempää modernismiin liittyvää asennemuutosta.

6 Viittaan tässä artikkelissa runouden ymmärtämisellä sellaiseen lukutapaan, jonka ensisijaisena tavoitteena on luoda selkeä, järkeen nojaava kokonaistulkinta runouden sisällöstä ja rakenteesta eli siitä *mistä runo kertoo ja millä keinoin*. Tämä käsitys ymmärtämisestä kumpuaa 1950-luvun uus-kriittisistä lukemishanteista, joita käsittelem tarkemmin artikkelin edetessä.

7 Artikkelini kiinnittyy tekeillä olevaan väitöstutkimukseeni, jossa tutkin Haavikon 1950-luvun runouden, tunteiden ja modernismin suhteita.

8 Kirjallisuudentutkimuksessa emotionin ja affektin käsitteiden määrittelyt eivät ole vakiintuneita ja käsitteitä käytetään monipuolisesti myös eri tieteenaloilla. Yleisimmin emotionoihin keskittyvä tutkimus ammentaa psykologisesta tutkimuksesta ja kognitiotieteestä ja affektien tutkimuksessa

nojataan muun muassa filosofian, estetiikan ja kulttuurintutkimuksen teoriaperinteisiin. Affektin ja emotionin suhteista sekä käsitteiden erilaisista määrittelyistä ks. Helle & Hollsten 2016, 12–19; Helle 2019, 27–30.

9 Vaikka kritiikot korostivatkin 1950-luvun määrittelyissään angloamerikkalaista runoutta ja sen teoretisointeja, on tämä näkökanta ”yksioikoinen kärjistys”, kuten Tuulia Toivanen (2009, 11) tuo esiin tutkimuksessaan, joka käsittelee Kaukoidän vaikutuksia suomalaisessa modernismissä (ks. myös mt. 46). 1950-luvun kirjallisen taustan moninaisuudesta ks. myös Viikari 1992, 37.

10 Aineistoni kritiikeistä vain kolme on naiseksi oletetun henkilön kirjoittamia (muutaman kritiikin kohdalla kirjoittajan henkilöllisyys ei ole tiedossa).

11 Nimimerkin takana kirjoittaa oletettavasti kirjailija Arvo Kippola (Anhava 2021, 112).

12 Jaottelu sukupuolen mukaan tuottaa myös helposti yleistyksiä kirjoittajien kuvitteellisesta samankaltaisuudesta, vaikka tämä eronteko olisikin perusteltu. Esimerkiksi aineistossani mukana olevassa Annamari Sarajaksen (9.11.1958) arvostelussa ei kuvailla kirjoittajan tunteita toisin kuin Mannerin ja Polkusen arvosteluissa.

Lähteet

Aineisto

Hormia, Osmo 1952. Valmiusvaihe. Paavo Haavikko: *Tiet etäisyksiin*. *Parnasso* 4, 267–268.

Kajava, Viljo 1951. Runoilijain tiet. *Suomen Sosialidemokraatti* 22.12.1951.

Laitinen, Kai 1951. Kolme lyyriikkaa. *Helsingin Sanomat* 16.12.1951.

Manner, Eeva-Liisa 1959. Yllätyksen runoilijat. *Suomalainen Suomi* 27, 52–54.

Mattila, Pekka 1959. Lyyriikkaa. *Valvoja* 1, 36–37.

M.V. 1951. Runoteiden risteyksessä. *Vapaa Sana* 30.12.1951.

–pola 1954. Runoa siivilässä. *Kaltio* nro 1, 18.

- Polkunen, Mirjam 1959. 50-luku loppuu mutta ei kitisten. *Uusi Suomi* 20.12.1959.
- Repo, Ville 1951. Salainen lähde. *Suomalainen Suomi* 9, 535–536.
- Sarajas, Annamari 1958. Kaksi nidettä runoja. *Uusi Suomi* 9.11.1958.
- Suomi, Vilho 1955. Modernismin kärkimies. *Uusi Suomi* 15.11.1955.
- Turtiainen, Arvo 1959. Epäviihtymyksen lyyra. *Kansan Uutiset* 22.12.1959.
- Vikanti, Väinö 1953. Haavikko etäisyyksissä. *Iltä-Sanomat* 11.12.1953.

Kaunokirjallisuus

- Haavikko, Paavo 1951. *Tiet etäisyyksiin*. Porvoo: WSOY.
- Haavikko, Paavo 1953. *Tuuliöinä*. Helsinki: Otava.
- Haavikko, Paavo 1955. *Synnyinmaa*. Helsinki: Otava.
- Haavikko, Paavo 1958. *Lehdet lehtiä*. Helsinki: Otava.
- Haavikko, Paavo 1959. *Talvipalatsi*. Helsinki: Otava.

Tutkimuskirjallisuus

- Anhava, Martti 2021. *Niin katosi voitto maailmasta. Paavo Haavikon elämä*. Helsinki: Otava.
- Anhava, Tuomas 1952. Mitä lukijan tulee tietää? *Parnasso* 2, 222–230.
- Anhava, Tuomas 1956. Runon uudistumisesta. *Suomalainen Suomi* 7, 489–493.
- Clough, Patricia Ticineto (toim.) 2007. *The Affective Turn. Theorizing the Social*. Durham & London: Duke University Press. DOI: 10.2307/j.ctv11316pw.
- Eskelinen, Markku 2016. *Raukoilla rajoilla. Suomenkielisen proosakirjallisuuden historiaa*. Helsinki: Siltala.
- Felski, Rita 2008. *Uses of Literature*. Malden, MA: Blackwell. DOI: 10.1002/9781444302790.
- Hakkarainen, Juho 2012. *Modernismin kätilö. Tuomas Anhava ateljeekriitikkona ja kustannustoimittajana*. Pro gradu -tutkielma. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Helle, Anna 2015. ”Pitkö runouskin vetää ihan läskiksi?”. Tytti Heikkisen ”Ryhävalaan tasoa”-runon affektiivinen vastaanotto. *Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti Avain* 4/2021, 67–83. DOI: 10.30665/av.75007.
- Helle, Anna 2019. *Todellisuus pahoinpiteli runon. Yhteiskunnallisuus ja tunteet suomenkielisessä kokeellisessa nykyrunoudessa*. Turku: Eetos.
- Helle, Anna & Anna Hollsten 2016. Tunnetko kirjallisuutta? Johdatus suomalaisen kirjallisuuden tutkimukseen tunteiden ja tuntemusten näkökulmasta. Teoksessa *Tunteita ja tuntemuksia suomalaisessa kirjallisuudessa*. Toim. Anna Helle ja Anna Hollsten. Helsinki: SKS, 7–33.
- Hirvonen, Maija, Hannu Launonen, Anna Nybondas & Inger Bäcksbacka (toim.) 1985. *Suomen kirjailijat 1945–1980*. Helsinki: SKS.
- Holopainen, Reeta 2021. Näkökulmia 1950-luvun runouskeskusteluun. Sata vuotta nuorta voimaa -luentosarja. 26.11.2021. (Esitelmä)
- Hormia, Osmo 1955. Moderni runo. Teesejä ja esimerkkejä. *Suomalainen Suomi*, 217–222.
- Hormia, Osmo (toim.) 1958. *Uuden runon kauneimmat. Valikoima modernia suomalaista lyriikkaa vuosilta 1946–1956*. Helsinki: Otava.
- Hökkä, Tuula 1992. Mopeda meillekin! Naisrunoilijoita modernismissä. Teoksessa *Avoin ja suljettu. Kirjoituksia 1950-luvusta suomalaisessa kulttuurissa*. Toim. Anna Makkonen. Helsinki: SKS, 78–92.
- Hökkä, Tuula 1999. Modernismi: uusi alku – vanhan valtaus. Teoksessa *Suomen kirjallisuushistoria 3. Rintamakirjeistä tietoverkkoihin*. Toim. Pertti Lassila. Helsinki: SKS, 68–89.

- Kaunonen, Leena 2001. *Sanojen palatsi. Puhujan määrittely ja teoskokonaisuuden hahmotus Paavo Haavikon Talvipalatsissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 852. Helsinki: SKS.
- Kainulainen, Siru 2011. *Kun sanat eivät riitä. Rytmii, modernismi ja Eila Kivikk'ahon runous*. Turku: Turun yliopisto.
- Kainulainen, Siru 2016. Lukemisen tuntutiloja. Harry Salmenniemen, Vilja-Tuulia Huotarisen ja Saila Susiluodon runojen vastaanotosta. Teoksessa *Tunteita ja tuntemuksia suomalaisessa kirjallisuudessa*. Toim. Anna Helle ja Anna Hollsten. Helsinki: SKS, 131–153.
- Kilpiö, Juha-Pekka 2015. Modernismi, negaatio, Haavikko. *Tuli&Savu*. Elitismi. Nro. 82, 48–53.
- Kortekallio, Kaisa & Anna Ovaska 2020. Lähilukeminen ennen ja nyt: Ruumiillisia, ympäristöllisiä ja poliittisia näkökulmia. *Kirjallisuuden aikakauslehti Avain* 3/2020, 52–69. DOI: 10.30665/av.95530.
- Kunnas, Maria-Liisa 1981. *Muodon vallankumous. Modernismin tulo suomalaiseen lyriikkaan 1945–1959*. Helsinki: SKS.
- Laitinen, Kai 1949. Modernin taiteen puolustus. *Näköala* 1, 208–213.
- Laitinen, Kai 1958. Mikä uudessa lyriikassamme on uutta? Teoksessa *Puolitiessä: esseitä kirjallisuudesta*. Helsinki: Otava, 203–256.
- Liukkonen, Tero 1992. Kättilö, paavi vai inkvisiittori? Tuomas Anhava kirjallisena vaikuttajana. Teoksessa *Avoin ja suljettu. Kirjoituksia 1950-luvusta suomalaisessa kulttuurissa*. Toim. Anna Makkonen. Helsinki: SKS, 192–202.
- Manner, Eeva-Liisa 1957. Moderni runo. *Parnasso* 7, 117–119.
- Polkunen, Mirjam 1967. Lyriikan modernismi. Teoksessa *Suomen kirjallisuus VI. Otto Mannisesta Pentti Saarikoskeen*. Toim. Matti Kuusi, Sirkka Kurki-Suonio & Simo Konsala. Helsinki: SKS & Otava, 544–601.
- Toivanen, Tuulia 2009. ”Se on se kiinalainen Nieminen”. *Modernismi ja protesti Pertti Niemisen tuotannossa*. Helsinki: SKS.
- Turunen, Risto 1994. Hallitun muutoksen historiaa. Erään modernismitutkimuksen suuntaviivoja. Teoksessa *Tekstin takaa. Tutkimuksia suomalaisesta kirjallisuussjärjestelmästä*. Toim. Pertti Kuittinen, Erkki Sevänen ja Risto Turunen. Joensuu: Joensuun yliopisto, 111–145.
- Viikari, Auli 1992. Ei kenenkään maa. 1950-luvun tropologiaa. Teoksessa *Avoin ja suljettu. Kirjoituksia 1950-luvusta suomalaisessa kulttuurissa*. Toim. Anna Makkonen. Helsinki: SKS, 30–77.